

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.19>

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Кучер В.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: orcid.org/0000-0003-0877-5735
e-mail: kucherviv@ukr.net*

Кучер В.О. Права людини та інформаційна безпека в умовах військової агресії.

Відповідно до положень Конституції України права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Конституційні права і свободи, перелік яких не є вичерпним, гарантуються і не можуть бути скасовані. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

В умовах російської агресії одним із пріоритетів для держави має стати забезпечення принципів законності та верховенства права. Роль держави полягає в утвердженні та забезпеченні прав та свобод людини, що впливає зі змісту статті 3 Конституції України та є головним обов'язком держави.

В умовах воєнного стану держава неспроможна в повній мірі гарантувати права людини, оскільки військова агресія російської федерації потребує від держави здійснювати непопулярні заходи, які обмежують окремі права громадян для забезпечення безпеки та ефективності оборонних дій. Однак це не означає, що права та свободи громадян повинні повністю ігноруватися. Україна повинна вживати заходи для гарантування дотримання прав осіб. Для цього необхідно удосконалювати нормативно-правове регулювання захисту прав осіб та приведення його у відповідність до вимог міжнародних стандартів.

Визначені Конституцією України обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану ґрунтуються на безпековій концепції України та охоплюються поняттям безпеки. В умовах війни акценти на виявленні загроз змінюються у напрямку звуження прав людини, керуючись необхідністю забезпечення впливу на потенційні та існуючі загрози.

В умовах воєнного стану пріоритетним напрямом має стати та впровадження кіберстратегій, які враховують потенційні кіберзагрози та визначають заходи забезпечення безпеки в цифровому просторі. Необхідно створити ефективний механізм, який би забезпечив державну інформаційну безпеку і дотримання прав людини, зокрема на тимчасово окупованих територіях. Розв'язання цих проблем вимагає комплексного підходу, який включатиме в себе технічні заходи безпеки, законодавчі та регуляторні ініціативи державно-правових інституцій.

Ключові слова: права людини, особисті немайнові права особи, обмеження прав людини і громадянина, правовий режим воєнного стану, загрози, національна безпека, інформаційна безпека.

Kucher V.O. Human rights and information security in the conditions of military aggression.

According to the provisions of the Constitution of Ukraine, human rights and freedoms are inalienable and inviolable. Constitutional rights and freedoms, the list of which is not exhaustive, are guaranteed and cannot be revoked. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of state activity.

In the conditions of Russian aggression, one of the priorities for the state should be ensuring the principles of legality and the rule of law. The role of the state is to assert and ensure human rights and freedoms, which follows from the content of Article 3 of the Constitution of Ukraine and is the main duty of the state.

In the conditions of martial law, the state is unable to fully guarantee human rights, since the military aggression of the Russian Federation requires the state to implement unpopular measures that limit individual rights of citizens to ensure the safety and effectiveness of defense actions. However, this does not mean that the rights and freedoms of citizens should be completely ignored. Ukraine should take measures to guarantee compliance with the rights of individuals. To do this, it is necessary to improve the legal regulation of the protection of the rights of individuals and bring it into line with the requirements of international standards.

The limitations of the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen in the conditions of martial law defined by the Constitution of Ukraine are based on the security concept of Ukraine and are covered by the concept of security. In the conditions of war, the emphasis on identifying threats changes in the direction of narrowing human rights, guided by the need to ensure impact on potential and existing threats.

In the conditions of martial law, the implementation of cyber strategies, which take into account potential cyber threats and determine measures to ensure security in the digital space, should become a priority direction. It is necessary to create an effective mechanism that would ensure state information security and respect for human rights, in particular in the temporarily occupied territories. Solving these problems requires a comprehensive approach, which will include technical security measures, legislative and regulatory initiatives of state legal institutions.

Key words: human rights, personal non-property rights of an individual, restrictions on human and citizen rights, legal regime of martial law, threats, national security, information security.

Постановка проблеми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Основні права та свободи людини визначають стандарти людської поведінки та гарантуються національним та міжнародним правом.

Права людини відіграють важливе значення в суспільстві. Вони виступають інструментом обмеження публічної влади, забезпечуючи контроль та уникнення зловживань посадових осіб.

Права людини, будучи інструментом саморозвитку громадянського суспільства, покликані обмежити державну владу, та забезпечити належне існування правового простору, де кожен індивід відчуватиме себе захищеним та вільним у реалізації своїх прав [1, с. 87].

Захист прав і свобод людини є фундаментальною засадою правової системи України та визнається як основний принцип правозахисної політики країни. Проте взаємовідносини людини та держави ускладнюються. Особливо це стосується реалізації правового режиму воєнного стану в державі, який призводить до введення тимчасових обмежень та додаткових заходів безпеки, що може впливати на права та свободи громадян.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року визначає основні принципи національної безпеки, основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Стаття 3 зазначеного закону розкриває принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони, яка спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій [2].

Як зазначає І. Котерлін, необхідно створити ефективний механізм, який би забезпечив державну інформаційну безпеку і дотримання прав людини [3, с. 154]. У зв'язку з наведеним права людини та інформаційна безпека в умовах збройної агресії російської федерації потребують подальшого аналізу та узагальнення.

Стан опрацювання проблематики. Питання прав людини та безпеки були предметом вивчення та наукового пошуку багатьох вітчизняних науковців, серед яких можна виокремити праці В. Антонова, О. Боднар, Д. Гудими, І. Котерліна, А. Нашинець-Наумової, О. Панкевича, С. Погребняка, І. Проць, П. Рабіновича, В. Савицького, В. Серьогіна, Д. Смотрича, В. Смолянюка, В. Тихого, С. Шевчука, В. Шемчука та інших. Проте, зважаючи на складність і багатогранність даних категорій, доводиться констатувати про нагальну потребу у подальших наукових розвідках питань прав людини та безпекових правовідносин в умовах воєнного стану.

Метою статті є дослідження питання обмеження прав людини в умовах воєнного стану та забезпечення інформаційної безпеки під час військової агресії російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 21 Конституції України права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Конституційні права і свободи, перелік яких не є вичерпним, гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22 Конституції України [4]). Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

І.Ф. Корж, досліджуючи проблеми правової безпеки держави, зазначав, що предметом захисту системи правової безпеки є життєво важливі інтереси її об'єктів – особи, суспільства і держави в різних сферах життєдіяльності. Для особи її життєво важливими інтересами є основоположні права і свободи, її життя і гідність, безпечні умови життєдіяльності тощо, які напрацьовані міжнародним правом [5, с. 300].

Як зазначає Г.О. Христова основною характеристикою позитивних зобов'язань держави виступає те, що по суті вони вимагають від національних органів влади запровадити та застосувати необхідні засоби для гарантування прав людини, а точніше – вжити прийнятних (розумних) та належних заходів для забезпечення та захисту основоположних прав у кожному конкретному випадку [6, с. 24].

Держава створює умови для реалізації прав та свобод людини, передбачає заходи щодо їх охорони. У разі порушення прав та свобод людини держава гарантує їх захист та відновлення, ліквідацію шкідливих наслідків та притягнення порушників до юридичної відповідальності, відшкодування моральної та матеріальної шкоди потерпілій особі. Відповідно до ст. 55 Конституції України [4] права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Відповідно до ст. 273 Цивільного кодексу України [7] органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень забезпечують здійснення фізичною особою особистих немайнових прав. Юридичні особи, їх працівники, окремі фізичні особи, професійні обов'язки яких стосуються особистих немайнових прав фізичної особи, зобов'язані утримуватися від дій, якими ці права можуть бути порушені.

Громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, медіа, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення (ст. 1 Закону України «Про звернення громадян» [8]).

Конституційний Суд України у рішенні від 1 червня 2016 року у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» в мотивувальній частині зазначив, що держава, виконуючи свій головний обов'язок щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України), повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини [9].

Цивільне законодавство визначає особливості обмеження особистих немайнових прав фізичної особи. Відповідно до ст. 274 Цивільного кодексу України [7] обмеження особистих немайнових прав фізичної особи, встановлених Конституцією України, можливе лише у випадках, передбачених нею. У зв'язку із запровадженням воєнного стану в державі можуть вводитися тимчасові обмеження прав і законних інтересів осіб в межах забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану».

Вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень зазначаються в указі Президента України про введення воєнного стану (ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [10]).

Відповідно до ст. 20 зазначеного закону обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану визначаються відповідно до Конституції України. Саме ст. 64 Конституції України [4] передбачає, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Але не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції.

Європейський Суд з прав людини неодноразово наголошував на тому, що обмеження прав і свобод людини і громадянина визнаються допустимими, якщо вони здійснені згідно з чинним законодавством і відповідають правилу «збереження основного змісту прав і свобод» (рішення від 20 травня 1999 р. у справі «Реквені проти Угорщини», рішення Великої палати від 13 лютого 2003 р. у справі «Партія добробуту та інші проти Туреччини») [11, с. 305].

Визначені Конституцією України обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану ґрунтуються на безпековій концепції України та охоплюються поняттям безпеки.

Національна безпека – це багатокомпонентне явище, що відображає стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від реальних та потенційних загроз. Її органічною складовою є інформаційна безпека.

Стратегією забезпечення державної безпеки, яка окреслена рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року та введена в дію Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022, сформульовано поняття інформаційної безпеки, під якою розуміє стан захищеності національних інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері, за якого унеможливлено завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується, негативний інформаційний вплив; витік державної таємниці та службової інформації; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації, у тому числі шляхом проведення іноземними спецслужбами, окремими організаціями, групами, особами спеціальних інформаційних операцій та деструктивних інформаційних впливів, а також забезпечується своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам та національній безпеці України [12].

Сучасні виклики та загрози в інформаційному просторі сформульовано у Стратегії інформаційної безпеки, затвердженій указом Президента України від 28 грудня 2021 року.

Як зазначають Д. Смотров та Л. Браїлко питання інформаційної безпеки та культури в умовах війни є питанням виживання людини, суспільства та держави. Адже забезпечення інформаційної безпеки визначається не тільки інтересами держави, а й інтересами особи в контексті забезпечення її прав і свобод [13, с. 122].

Воєнний стан призводить до збільшення кібератак, які спрямовані на об'єкти критичної інфраструктури, комунікаційні системи, транспортні мережі та важливі сектори економіки, зокрема енергетичні. Хакерські атаки, шпигунство підвищують ризик витоку персональних даних із державних інформаційних ресурсів.

Посилюється використання дезінформації та пропаганди для впливу на громадську думку, дестабілізації населення. Це включає фейкові новини, маніпуляції соціальними мережами та інші методи впливу на інформаційний простір.

Серед глобальних загроз у Стратегії інформаційної безпеки вказується на посилення ролі соціальних мереж в національному та світовому просторі та їх вплив на внутрішню і зовнішню суспільно-політичну ситуацію, стан додержання прав і свобод людини. Зазначається, що значне розширення джерел доступу до інформації в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та водночас недостатній рівень медіаграмотності супроводжується зменшенням критичності сприйняття інформації, що створює підґрунтя для можливих маніпуляцій громадською думкою та сприяє зростанню впливу дезінформації. Некритичне сприйняття інформації створює загрози політичній та економічній стабільності демократичних держав [14].

Забезпеченню інформаційної безпеки в умовах воєнного стану потрібно приділяти більше уваги. Як зазначає І.Б. Котерлін з моменту оголошення воєнного стану приймаються зміни до нормативно правових актів з врахуванням реалій війни. Вони стосуються врегулювання деяких аспектів інформаційних правовідносин щодо заборони поширювати певну інформацію, враховуючи її суспільно-небезпечний характер; врегулювання важливих моментів щодо технічного фіксування

інформації в умовах воєнного стану; встановлення чи посилення відповідальності за поширення певної інформації; врегулювання процесуальних дій щодо вилучення інформаційних даних [3, с. 153]. На часі впровадження стратегій для виявлення та протидії дезінформації в інформаційному просторі, спрямованих на збереження достовірності та надійності інформації. Потребує посилення захисту кіберінфраструктура та важливі інформаційні системи.

Висновки. В умовах російської агресії одним із пріоритетів для держави має стати забезпечення принципів законності та верховенства права. Роль держави полягає в утвердженні та забезпеченні прав та свобод людини, що впливає зі змісту ст. 3 Конституції України та є головним обов'язком держави.

В умовах воєнного стану держава неспроможна в повній мірі гарантувати права людини, оскільки військова агресія російської федерації потребує від держави здійснювати непопулярні заходи, які обмежують окремі права людини для забезпечення безпеки та ефективності оборонних дій. Однак це не означає, що права та свободи осіб повинні повністю ігноруватися. Україна повинна вживати заходи для гарантування дотримання прав. Для цього необхідно удосконалювати нормативно-правове регулювання захисту прав людини та приведення його у відповідність до вимог міжнародних стандартів.

В умовах воєнного стану пріоритетним напрямом має стати впровадження кіберстратегій, які враховують потенційні кіберзагрози та визначають заходи забезпечення безпеки в цифровому просторі. Необхідно створити ефективний механізм, який би гарантував державну інформаційну безпеку і дотримання прав людини, зокрема на тимчасово окупованих територіях. Розв'язання цих проблем вимагає комплексного підходу, який включатиме в себе технічні заходи безпеки, законодавчі та регуляторні ініціативи державно-правових інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цололо В.В., Філіпський Д.П. Права людини як інструмент обмеження державної влади. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2022. Випуск 69. С. 84–88.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
3. Котерлін І.Б. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану у аспекті забезпечення інформаційних прав та свобод. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 150–155.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Корж І.Ф. Правова безпека України: стан, проблеми. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-033-9-17>.
6. Христова Г.О. Доктрина позитивних зобов'язань держави щодо прав людини: основні етапи формування. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Випуск 26. С. 16–32.
7. Цивільний кодекс від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
8. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 у справі № 1-1/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#n42>.
10. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
11. Погребняк С.П. Принцип пропорційності в українській юридичній практиці та практиці ЄСПЛ. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9614/Pogrebniak%20294-310.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України № 56/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>.
13. Смотрич Д., Браїлко Л. Інформаційна безпека в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. «Право». Випуск 77. Частина 2. С. 121–127.
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.